

DE OORSPRONG VAN DE SINT- MAARTENSVERERING IN UTRECHT

Inleiding

Hoe oud is in Utrecht de verering van Sint-Maarten? Als we de musicologe drs Mieke Breij in haar publicatie *Sint Maarten als schutspatroom van Utrecht* mogen geloven, is die pas begonnen in de tiende eeuw met . . . de stichting van het bisdom Utrecht. Breij haalt daarmee het Trojaans stokpaard van wijlen de streekarchivaris Albert Delahaye weer van stal. Wie van de inhoud van dit vervaarlijk ros nog niet op de hoogte mocht zijn: Delahaye beweerde dat de middeleeuwse geschiedenis tot de tiende eeuw die door de „gevestigde wetenschap“ aan Nederland wordt toegeschreven in werkelijkheid betrekking heeft op Noord-Frankrijk. Deze in wezen simpele theorie impliceert dat alle plaatsnamen die in de middeleeuwse bronnen voorkomen en die aan een bestaand Nederlands toponiem gekoppeld zijn in werkelijkheid op een plaats in het noorden van Frankrijk betrekking hebben. Zo zou, om enkele voorbeelden te noemen, *Traiectum* in de vroege middeleeuwen niet Utrecht zijn maar . . . Tournehem-sur-la-Hem, *Davantria* niet Deventer maar Desvres en *Noviomagum* niet Nijmegen maar Noyon.

Delahaye heeft met zijn hypothese, die door hemzelf met verve als de waarheid en niets-dan-de-waarheid alom in den lande gepresenteerd werd, maar weinig bijval verworven. Zij heeft hem weliswaar een ereburgerschap van het Noordfranse Tournehem opgeleverd, maar, indachtig het gezegde dat een profeet in eigen land niet wordt geëerd, ook de hoon van de mediëvisten in Nederland. Alleen onder een deel van het „leekpubliek“, dat er soms genoeg in schept wanneer al dan niet vermeende autoriteiten het vuur aan de schenen wordt gelegd, genoot de oud-streekarchivaris van Nassau-Brabant warme sympathie. En nu heeft hij dus ook de goedkeuring van musicologe Breij in een verhandeling over Sint-Maarten als schutspatroom van Utrecht verworven¹⁾.

Men zou deze ene academische zwaluw kunnen negeren en ervan uitgaan dat die in ons tochtige klimaat ook wel weer zal overwaaien, aan de andere kant lijkt het me toch niet overbodig de theorie van Delahaye eens te toetsen, te meer omdat bij voortdurend zwijgen van „de wetenschap“ de „leek“ des te makkelijker gaat denken dat er toch wel iets mis zal zijn met die vroegmiddeleeuwse historiografie van Nederland.

Nu is het in kort bestek onmogelijk om alle beweringen van Delahaye te analyseren. Dat zou niet alleen een onvoorstelbare hoeveelheid werk kosten, maar een al even onvoorstelbare hoeveelheid gedrukt papier opleveren. Zelfs het weerleggen van al diens opmerkingen over *Traiectum* alleen kan onmogelijk bin-

nen het bestek van een artikel gerealiseerd worden. Ik heb daarom gekozen voor een andere benadering. Volgens de voormalige streekarchivaris bestond er in de vroege middeleeuwen een bisdom *Traiectum* in Noord-Frankrijk dat verdwenen is, en werd na die verdwijning in de tiende eeuw het tegenwoordige bisdom Utrecht gesticht, dat veel later eveneens de naam *Traiectum* kreeg. Op basis van het geschreven bronnenmateriaal - de archeologische gegevens laat ik buiten beschouwing - zal ik me in dit artikel gaan bezighouden met die Delahayeaanse verdwijning van het Noordfranse bisdom en het ontstaan van het bisdom Utrecht. Ik baseer me daarbij vooral op de door hemzelf gebruikte „argumenten“, die ik ontleen aan zijn in 1980 verschenen publicatie *Holle boomstammen. De historische mythen van Nederland, ontleend aan Frans Vlaanderen*²⁾. Deze blijken al ruim voldoende bewijsmateriaal op te leveren om de omgerijmdheid van zijn opvattingen aan te tonen, maar tot verdere toetsing zal ik de kwestie, zonder daarin uitputtend te willen of te kunnen zijn, ook nog tweemaal vanuit een andere invalshoek bekijken.

De „breuk“ tussen de bisdommen *Traiectum* en Utrecht

Alvorens nader in te gaan op de opvattingen van Delahaye, lijkt het me wenselijk heel in het kort weer te geven wat de gangbare opinie is omtrent de geschiedenis van het bisdom *Traiectum* rond het jaar 900. Het behoeft geen betoog dat met *Traiectum* in deze geschiedschrijving Utrecht bedoeld is. De bisschoppen van dit diocees moesten omstreeks het midden van de negende eeuw vluchten voor de Noormannen en vestigden zich eerst in Odiliënberg en later in Deventer. Daar werd in 917 nog bisschop Radboud begraven. Diens opvolger Balderik herstelde echter kort daarna de bisschopszetel in Utrecht, waar deze gedurende de hele verdere middeleeuwen gevestigd zou blijven³⁾.

Volgens Albert Delahaye echter was *Traiectum* een Noordfrans diocees, gevestigd in Tournehem-sur-la-Hem, waarvan bisschop Radboud, overleden in 917, de laatste bisschop was. Deze bestuurde het bisdom, op de vlucht voor de Noormannen, vanuit *Daventre*, dit wil zeggen Desvres. Pas na het verdwijnen van dit diocees is in Noord-Nederland het bisdom Utrecht ontstaan, waarvan Balderik de eerste bisschop was⁴⁾. Over de oprichtingsdatum van dit diocees is Delahaye echter nogal vaag. Op bladzijde 260 van zijn *Holle boomstammen* schrijft hij: „Na 917 komt het bisdom Traiectum niet meer in de bronnen voor. Een goede vijftig jaar later verschijnt het bisdom Utrecht, dat pas veel later de naam van Traiectum kreeg. De breuk tussen beide is zeer goed aan te wij-

St. Maarten met de bedelaar. Foto uit 1955 van een van de tympanaanvullingen in de oostelijke arm van de kloostergang. G.A.U. Top. hist. Atlas HP 136.1.

zen." Maar op pagina 286 van zijn boek heet het: „Vanaf die akte" - waarmee een koninklijke oorkonde uit het jaar 936 wordt bedoeld - „hebben de oorkonden betrekking op het bisdom Utrecht. De oorkonden tot en met die van 914 slaan op het bisdom van St. Willibrord in Noord-Frankrijk." In een ander hoofdstuk, op bladzijde 197, poneert hij: „De stukken van na 914 over het bisdom Traiectum slaan zonder twijfel op Utrecht." Vervolgens echter beschouwt hij een tussen 920 en 931 gedateerde oorkonde als „hoogstwaarschijnlijk onecht" en zouden oorkonden van 938 en 948 „alle geloofwaardigheid" verliezen.

De tegenstrijdigheden in de genoemde data bij Delahaye zijn opmerkelijk. De verschillende door hem genoemde jaren voor de „opheffing" van het bisdom *Traiectum* zijn nog wel te verklaren: van 914 dateert de laatste oorkonde waarin bisschop Radboud voorkomt, terwijl 917 als zijn sterfjaar geldt. Maar inzake de oprichting van een bisdom Utrecht verdraagt de oorkonde van 936 zich niet met „een goede vijftig jaar" na 917 - dat zou dus omstreeks 967 moeten zijn - en geen van beide jaartallen met zijn vaststelling dat de stukken van na 914 „zonder twijfel" op Utrecht zouden slaan. Op welk bisdom zouden de oorkonden uit die halve eeuw dan trouwens betrekking moeten hebben, wanneer het Noordfranse diocees *Traiectum* toen al opgeheven was?

Als een *slip of the pen* zullen we wel de door de Delahaye gebruikte uitdrukking „breuk tussen beide (bis-

dommen)" moeten beschouwen, wanneer hij het over een bisdom *Traiectum* en een diocees Utrecht heeft. Want hoe kan er nu van een breuk sprake zijn, als er twee afzonderlijke bisdommen waren, waarvan het ene, in Noord-Frankrijk, al verdwenen was voor het andere, in Noord-Nederland, nog gesticht moest worden? Maar hoe moeten we zijn constatering duiden dat het diocees Utrecht „pas veel later de naam Traiectum kreeg"? Want al in de door hem als echt beschouwde oorkonde van 936 gaf koning Otto I toestemming om munt te slaan *in civitate Traiectensi, in qua modo venerabilis vir Baldricus episcopali officio fungi dinoscitur* (vertaald: „in de stad Traiectum, waarin men thans de eerwaardige man Balderik het bisschopsambt ziet bekleden")⁵). En zou deze oorkonde nog door de Utrechters vervalst kunnen zijn omdat haar tekst slechts via een Utrechts cartularium - een boek met afschriften van oorkonden - bewaard is gebleven⁶), dat door Delahaye veelvuldig gehanteerde argument gaat niet op voor een verdrag tussen de koningen van West- en Oost-Francië uit het jaar 921, waarbij Balderik in de waardigheid van *Traiectensium episcopus* („bisschop van de Utrechters") als getuige voor eerstgenoemde vorst optrad⁷). We zullen nog zien dat ook in andere tiende-eeuwse gegevens - en niet alleen stukken die uit Utrecht afkomstig zijn - deze plaats en haar bisdom *Traiectum* (afgeleide vorm *Traiectensis*) wordt genoemd. Delahaye doet dus met zijn bewering dat Utrecht „pas veel later" de benaming *Traiectum* kreeg de waarheid bepaald geweld aan.

De overlevering van de schenkingsoorkonden

De oudste gegevens over het bisdom *Traiectum* zijn te vinden in twee cartularia, die dateren van respectievelijk het eind van de elfde en het eind van de twaalfde eeuw. Het oudste zal hier verder worden aangeduid als het cartularium van Egmond en het jongere als het cartularium van Utrecht⁸). Het Egmonds cartularium bevond zich in de middeleeuwen in de gelijknamige Noordhollandse abdij en is via de collectie van Cotton in het Brits Museum te Londen terechtgekomen. Volgens een catalogus van het boekenbezit van Egmond zou de abt Stephanus (1057-1105) het voor de abdij verkregen hebben⁹). Het Utrechts handschrift is het eerste cartularium van het *liber donationum* ofwel „boek der schenkingen“ van de dom in Utrecht en wordt bewaard in het archief van de bisschoppen in het Rijksarchief aldaar. In de zestiende eeuw behoorde het evenwel nog aan het Utrechts domkapittel¹⁰).

Volgens Delahaye zijn de teksten in het cartularium van Egmond vanuit het opgeheven bisdom *Traiectum* in Noord-Frankrijk via de abdij van Gent in haar dochterabdij van Egmond terechtgekomen, waar ze later ten behoeve van het bisdom Utrecht werden afgeschreven en op dit diocees van toepassing verklaard. Dat ze door Utrecht werden overgenomen, meent hij als volgt te kunnen aantonen: „De afschriften van de oorkonden zijn niet gemaakt van Utrechtse originelen of afschriften. Immers, de samensteller van het eerste Liber donationum¹¹) van Utrecht, dat in tijdsorde na het cartularium van Egmond ligt, heeft dit in zijn geheel overgenomen. Dit blijkt niet alleen omdat de inhoud precies dezelfde is (die ook van een andere bron afkomstig zou kunnen zijn geweest), maar op afdoende wijze uit het feit, dat in het cartularium van Egmond twee akten over de tienden van het domein voorkomen die woordelijk gelijkkluidend zijn, de ene uit 753, de andere uit 769, welke kennelijke fout ook in het Liber donationum staat. Tussen de beide bronnen komen, althans wat de oorkonden van het cartularium betreft, geen afwijkingen voor, zodat de konklusie gerechtvaardigd is dat Utrecht geen eigen documentatie heeft gehad van vóór 936 en de daarvoor liggende akten pas kreeg via het cartularium van Egmond. Met een akte van 936 beginnen namelijk de afwijkingen tussen beide geschriften. Vanaf die akte hebben de oorkonden inderdaad betrekking op het bisdom Utrecht. De oorkonden tot en met die van 914 slaan op het bisdom van St. Willibrord in Noord-Frankrijk¹²).

Om op dit citaat in te kunnen gaan, moet ik eerst de inhoud van het elfde-eeuwse Egmondse handschrift specificeren. Dit cartularium bevat de volgende stukken:

1. twee oorkonden van de Karolingische hofmeier Karel Martel en negen oorkonden van Karolingische vorsten uit de jaren 723 tot 914, vrijwel chronologisch gerangschikt;
2. twee oorkonden van koning Lotharius II en keizer Lotharius I van respectievelijk 858 en 845;
3. vijf niet chronologisch geplaatste oorkonden van de koningen Hendrik en Otto I van 919 tot 953;

4. vier eveneens niet chronologisch gerangschikte oorkonden van particuliere personen, daterend van 828 tot 850;
5. een ongedateerde goederenlijst van de kerk van *Traiectum*;
6. een oorkonde van bisschop Balderik van 943;
7. enkele aantekeningen van een zekere Radbod betreffende gebeurtenissen in het jaar 900, gevolgd door twee voor de schrijver zelf bestemde graf-schriften en een gebed tot Sint-Maarten¹³).

Delahaye beweert dat met een oorkonde van 936 de afwijkingen tussen de beide cartularia beginnen en dat vanaf dat stuk de oorkonden betrekking hebben op het bisdom Utrecht. Maar men zal die oorkonde, die ik hierboven al heb aangehaald, tevergeefs in het Egmonds cartularium zoeken. Zij komt alleen voor in het Utrechtse manuscript, en wel onmiddellijk na de onder 5 genoemde goederenlijst, dus pas tegen het einde van het Egmonds cartularium. Sterker nog, in dit cartularium zijn de oorkonde van Balderik (6) en de aantekeningen van Radbod (7) met een andere hand geschreven¹⁴). Het gelijkkluidende gedeelte van beide cartularia bevat dus alleen de nummers 1 tot en met 5. Maar in dit gelijkkluidend deel komen ook oorkonden voor van na het jaar 914 - dus in Delahayes opvatting van na de opheffing van het bisdom *Traiectum* -, namelijk vijf oorkonden van de koningen Hendrik en Otto I, daterend van 919 tot 953 (3). Of men deze oorkonden nu als echt beschouwt of niet, in de opvatting van Delahaye kunnen ze geen betrekking meer hebben op het zogenaamde Noordfranse bisdom *Traiectum*. Toch zijn ze er mee samengevoegd, terwijl daarna weer stukken van vóór 914 volgen, en wel vier oorkonden van particulieren, daterend van 828 tot 850 (4). Kortom, oorkonden van 723 tot 953 komen in dezelfde volgorde voor, zowel in het Egmonds als in het Utrechts cartularium.

In het boven geciteerde beweert Delahaye nog dat in beide cartularia oorkonden voorkomen uit 753 en 769 die woordelijk gelijkkluidend zijn. In werkelijkheid staat in beide cartularia tweemaal een oorkonde uit 753, namelijk als derde en als vijfde stuk. Er tussenin bevindt zich in alle twee een niet gedateerde oorkonde van koning Pippijn¹⁵).

Zoals Muller al heeft aangetoond, zijn de oorkonden aan het begin van beide cartularia tot en met het jaar 914 (1) ontleend aan een ouder cartularium, dat waarschijnlijk werd aangelegd door de in ballingschap levende bisschop Radboud om de bevestiging van de daarin opgenomen privileges van de kerk van *Traiectum* te verkrijgen. Dit verloren gegane handschrift werd daarom door hem het *cartularium Radbodi*, het cartularium van Radboud, genoemd¹⁶). Aangezien de overige oorkonden van de goederenlijst (2 tot en met 5) zowel in het Egmonds als in het Utrechts handschrift in dezelfde volgorde voorkomen, is het aannemelijk dat beide teruggaan op een ander cartularium, dat dus tussen het *Cartularium Radbodi* en dat van Egmond geplaatst moet worden. In dat cartulari-

um kwamen zowel oorkonden van vóór als van na 914 voor¹⁷⁾, zodat het in de opvatting van Delahaye nooit uit Noord-Frankrijk afkomstig kan zijn geweest. Wanneer dit wel het geval zou zijn geweest met het cartularium van Radbod (1), dan zouden er daarnaast ook nog andere oorkonden (2 en 4), al dan niet in origineel, en een goederenlijst (5) moeten zijn aangevoerd.

Het bovenstaande bewijst niet alleen opnieuw dat Delahaye slordig met de bronnen omspringt, maar bovendien dat de opzet van de cartularia van Egmond en van Utrecht er geenszins op duidt dat de afschriften niet gemaakt zouden zijn van Utrechtse originelen of afschriften. Alles wijst er integendeel op dat het eerste deel van deze cartularia teruggaat op een ouder handschrift, dat overigens in Delahayes ogen niet Noordfrans kan zijn, omdat er ook oorkonden van na 914 in voorkomen. Ik voor mij houd het er daarom op dat dit oudere cartularium vervaardigd en bewaard werd waar het ook thuishoorde, namelijk in Utrecht, waar het voor de Egmondse onder abt Stephanus in de tweede helft van de elfde eeuw gekopieerd zal zijn. Dat het verloren is gegaan, komt mogelijk omdat in de twaalfde eeuw het Utrechtse *Liber donationum* ervoor in de plaats is gekomen. Een argument voor het bestaan van een Noordfrans bisdom *Traiectum* leveren de bewaarde cartularia dus in geen enkel opzicht op.

Het heiligenleven van Sint-Radboud

Maar er zijn nog meer bewijzen aan te voeren voor de continuïteit van één bisdom *Traiectum* met het bewijsmateriaal dat Delahaye zelf voor zijn stelling meent te kunnen gebruiken. Van de heilig verklaarde bisschop Radboud bestaat een levensbeschrijving, waarover Delahaye het volgende opmerkt: „Zijn Leven is, vermoedelijk in het jaar 962, door een klerikus van Utrecht (?) geschreven. Het oudst bekende handschrift van dit leven is afkomstig van het Ste. Catharine-klooster van Muiden. Het bevat meer wonderen dan feiten. Duidelijk blijkt dat de schrijver de bisschop niet heeft gekend. Wel is mogelijk, dat St. Radboud een tijd later werd beschouwd als de directe voorganger van Balderik, de eerste bisschop van Utrecht. Het leven is door de klerikus ongetwijfeld vernederlandsd. Er is immers een kapitaal verschil tussen de dokumentatie over St. Radboud en die van zijn zogenaamde opvolger Balderik. Radboud beschouwde zichzelf (terecht!) en werd door andere aangezien als de opvolger van St. Willibrord. Uit de geschriften van Balderik en zijn directe opvolgers blijkt dit nergens. De breuk tussen Tournehem en Utrecht valt inderdaad samen met de breuk tussen Radboud en Balderik“¹⁸⁾.

Het is opmerkelijk dat Delahaye ermee instemt dat het leven van Radboud al in de tiende eeuw geschreven moet zijn¹⁹⁾, al trekt hij kennelijk in twijfel dat de schrijver een Utrechts clericus was. Dat de schrijver de bisschop persoonlijk niet gekend had, is op zich juist, maar daar staat tegenover dat hij zich herhaalde

malen beroept op getuigenissen van personen die de bisschop wél gekend hadden²⁰⁾. Daaruit blijkt dat de levensbeschrijving niet veel langer dan een halve eeuw na het overlijden van bisschop Radboud in 917 geschreven kan zijn. Volgens de auteur zou vele keren voorspeld zijn dat Balderik diens opvolger zou worden en de zetel van het bisdom weer in *Traiectum* - dus Utrecht - zou vestigen. Deze voorspelling zou zelfs in aanwezigheid van Balderik zelf gedaan zijn²¹⁾. Wat men ook voor waarde aan de uitkomst van een dergelijke profetie mag hechten, hoe kan men in gemeede menen dat nog in dezelfde eeuw - in een tijd waarin personen die Radboud gekend hadden nog in leven waren - iets dergelijks zou kunnen zijn beweerd, als vaststond dat Balderik geen voorganger had gehad en de eerste bisschop van Utrecht was geweest? Ook hier wijst dus alles op continuïteit.

Even terzijde, een van Delahayes uitdagende stelling is „dat het woord Willibrord vóór de 12e eeuw in geen enkele Nederlands geschrift staat“. In deze tiende-eeuwse Utrechtse levensbeschrijving wordt echter direct de verbinding gelegd tussen de bisschoppen Radboud én Balderik van *Traiectum* en hun voorgangers Willibrordus en Bonifatius²²⁾.

Zoals Delahaye ten aanzien van de overlevering van de oorkonden beweerde dat die „bijgewerkt“ werden om voor Nederland bruikbaar te zijn²³⁾, zo is volgens hem ook dit heiligenleven aangepast. Kortom, de voormalige streekarchivaris is aanhanger van een complottheorie die inhoudt dat stukken met name door de Utrechtse geestelijkheid werden vervalst om toegepast te worden op Noordnederlandse plaatsen en aldus daar niet bestaande rechten te claimen. Aan de andere kant moeten de vervalsers ook nog de mogelijkheid hebben gehad om Nederlandse plaatsen een in oorsprong Noordfranse plaatsnaam te geven. Dit zou bijvoorbeeld het geval zijn geweest met Wijk bij Duurstede, Tiel en Deventer.

Laten we nu eens met de voormalige streekarchivaris aannemen dat een dergelijke gigantische falsificatie tot de mogelijkheden heeft behoord en daarbij toegeven dat diplomatische toetsing van de oorkonden moeilijk is omdat de originelen verloren zijn gegaan en we het slechts met veel jongere, aan elkaar verwante afschriften moeten doen. Dan rest ons ook nog de mogelijkheid om te bezien wat bronnen van elders, die niet door de Utrechtse kunnen zijn „bijgewerkt“, aan gegevens opleveren over een mogelijke „breuk“ tussen *Traiectum* en Utrecht.

Zo beschikken we bijvoorbeeld over vermeldingen van bisschoppen op synodes. Op 6 mei 895 werd op de synode te Tribur niet ver van Mainz bisschop Odilbald, de voorganger van Radboud, aangeduid als *Vodebaldo Taventrens is aecclesiae episcopo* („Vodebald, bisschop van de kerk van *Taventre*“²⁴⁾). Zoals we gezien hebben identificeert Delahaye dit *Taventre* met het Noordfranse Desvres, waarheen de bisschoppen van *Traiectum* voor de Noormannen gevlucht zouden zijn. Maar ook de door hem als

Bisschop Radboud. Kopergravure van Fred. Bloemaert naar een ontwerp van Abraham Bloemaert, 17de eeuw. ABM gr. 375.

Glorificavit illum in conspectu Regum. et misit illi coronam populo suo. et ostendit illi gloriam suam. ecclij. xxv. s.
RADBODVS R. p. s. sanguine s. m. XIV. Traiectensium Episcopus. ut in forma scripturae velle eruditus. praesentibus. v. v. v. v. v.

Utrechts erkende bisschop Balderik werd op 7 januari 948 op een synode te Ingelheim *Paldricus Tavertracensis (episcopus)* („Balderik, (bisschop) van Tavertra“) genoemd. In het tiende-eeuwse, dus contemporaine handschrift staat boven *Tavertracensis* geschreven: *Traiectensis* („van Traiectum“)²⁵. Zoals we al gezien hebben, moet deze verplaatsing vóór 921 hebben plaatsgevonden. In dat jaar werd Balderik namelijk *Traiectensium episcopus* genoemd in het verdrag tussen de koningen van West- en Oost-Francië. Dat de herinnering aan *Tavertra* nog lang is blijven bestaan, bewijst een eveneens tiende-eeuwse levensbeschrijving van de abt Johannes van Gorze bij Metz ten slotte, die Balderiks opvolger Poppo zonder mankeren *Traiectensis seu Dabentrensia ecclesiae pontifex* („opperpriester van de kerk van Traiectum of Dabentra“) noemt²⁶.

Wat vooral opvalt aan deze vermeldingen, die niet door de Utrechtse geestelijken bewerkt kunnen zijn, is dat er niet de geringste aanwijzing wordt gegeven dat het hier in werkelijkheid om twee bisdommen is gegaan. De vermeldingen op de synodes van 896 en 948 wijzen er daarentegen op dat daar gebruik werd gemaakt van bestaande bisschopslijsten, die de bisschoppen Odilbald en Balderik als vertegenwoordigers beschouwden van het bisdom *Taverre* of *Tavertra*, dat blijkens de toevoeging in de oorkonde van 948 later verplaatst is naar *Traiectum*. De herinnering aan *Taverre* klinkt zelfs nog door in de aanduiding van Balderiks opvolger Poppo in het laatste kwart van de tiende eeuw.

Voor Delahayes theorie betekent een en ander dat er eerst een bisschop van *Traiectum* in Tournehem is geweest, die zich vervolgens op de vlucht voor de Noor-

mannen in *Taventre* (Desvres) heeft gevestigd. Dit Noordfrans bisdom ging kort na 914 ten onder; zijn bisschop Radboud stierf in 917. Onmiddellijk daarna moet er een nieuw bisdom *Taventre* gesticht zijn, waarmee nu niet Desvres bedoeld is maar Deventer, dat evenwel binnen vier jaar, tussen 917 en 921, verplaatst is naar *Traiectum*, deze keer niet Tournehem maar . . . Utrecht. Hier wordt pas goed duidelijk waarom Delahaye het nodig vond zijn lezers de apert onjuiste mededeling te doen dat het bisdom Utrecht „pas veel later de naam van Traiectum kreeg”¹ Want stel dat dit inderdaad de gang van zaken was geweest, dan zouden zelfs middeleeuwers het nodig gevonden hebben enige verduidelijking aan te brengen. Trouwens, was die plaats Deventer al voorhanden of heeft de Utrechtse geestelijkheid haar gesticht en die naam gegeven om de oudere oorkonden waarin *Taventre* voorkwam te kunnen gaan toepassen?

Opnieuw kunnen we hier vaststellen, nu op grond van niet-Utrechtse bronnen, dat er nergens enig onderscheid blijkt tussen een Noordfrans bisdom *Traiectum* en het later gestichte bisdom Utrecht. Integendeel, net als uit de Utrechtse bronnen volgt uit de zojuist gememoreerde zonneklaar dat de naar *Taventre*, dat wil zeggen Deventer, gevluichte bisschoppen van *Traiectum*, Trecht of Utrecht, hun zetel weer naar Utrecht hebben verplaatst, mogelijk al vóór 921, toen Balderik zich weer *Traiectensium episcopus* liet noemen.

Graaf Waldger

Voor wie nu nog niet overtuigd is van die continuïteit, voeg ik een aantal gegevens toe over graaf Waldger, zoon van Gerulf, die we zowel in de omgeving van bisschop Radboud als van bisschop Balderik tegenkomen. Dat het een geducht heerschap was, blijkt uit de vermelding in de kroniek van Regino van Prüm dat hij in het jaar 898 hertog Everard vermoordde. Deze kroniek komt overigens ook in het Egmonds cartularium voor²⁷). In 914 bracht hij het verzoek van bisschop Radboud aan koning Koenraad I over om de Sint-Maartenskerk in *Traiectum* in het bezit van haar immuniteit te bevestigen²⁸). Anderhalf jaar later was hij getuige bij de bevestiging van een schenking door de koning van West-Francië, Karel de Eenvoudige, aan de abdijs Prüm²⁹). Klaarblijkelijk liet hij zich niet storen door een ten ondergegaan bisdom, want in 921 zien we hem samen met . . . bisschop Balderik in de hierboven al vermelde oorkonde uit 921³⁰). Na zijn overlijden uitgevaardigde oorkonden vermelden dat hij en zijn zoon Radboud goederen van de Utrechtse bisschop in *beneficium* hadden bezeten in de gouw Leken IJssel³¹), dat zij goederen aan het klooster Tiel hadden geschonken³²) - de elfde-eeuwse geschiedschrijver Alpertus van Metz noemt de vader zelfs de stichter van dat klooster³³) - en dat deze graaf Waldger van de koning de tol van Muiden als *beneficium* had gehouden³⁴). Dit grote aantal bezittingen in het Middennederlandse rivierengebied duidt er op dat zijn familie daar haar wortels had en niet in Noord-Frankrijk. Ook uit de geschiedenis van deze graaf, die zich zo-

wel in de omgeving van bisschop Radboud als in die van bisschop Balderik ophield, blijkt dus weer de ongerijmdheid van een onderscheid tussen een bisdom *Traiectum* in Noord-Frankrijk en een later diocees Utrecht.

De indeling van de bisdommen

Tot slot wil ik Delahayes opvatting over het bisdom *Traiectum* toetsen aan de indeling van de bisdommen. Er is een brief van Bonifatius aan de paus overgeleverd, daterend van 752 of 753, die niet tot de bronnen van het bisdom Utrecht behoort - die immers in de ogen van Delahaye zo verdacht zijn -, waarin Bonifatius er zich over beklagt dat het bisdom Keulen de bisschopsstoel van *Traiectum* aan zich wilde trekken³⁵). Dat is het eerste teken van betrekkingen tussen *Traiectum* en Keulen. Dertig jaar later zou *Trectis* onder het aartsbisdom Mainz geplaatst zijn³⁶), maar in 870 blijkt *Traiectum* tot een aartsbisdom Keulen te behoren³⁷).

Wanneer *Traiectum* in Noord-Frankrijk gelegen zou hebben, zoals Delahaye ons wil doen geloven, is het ondenkbaar dat het Mainz of Keulen als aartsbisdom zou hebben gehad. Westelijk van het bisdom Luik behoorden namelijk in de middeleeuwen alle bisdommen tot het aartsbisdom Reims. De streek waarin Delahaye *Traiectum* situeert, behoorde volgens de gangbare opvatting tot het bisdom Terwaan, waar kort vóór 639 Omaar de eerste bisschop was³⁸). Stel nu dat daar nog een bisdom *Traiectum* bestaan had, dan zouden we de bisschoppen daarvan ongetwijfeld tegen hebben moeten komen onder hun tot het aartsbisdom Reims behorende collega's. Dat is echter niet het geval, ondanks het feit dat de bronnen daar ouder en overvloediger zijn dan hier in het noorden. Dit is een bewijs te meer dat de opvatting van Delahaye alleen al op grond van de schriftelijke bronnen volstrekt onhoudbaar is.

Conclusie

Er blijkt dus geen reden te bestaan om in navolging van Albert Delahaye aan te nemen dat het bisdom Utrecht pas in de tiende eeuw is gesticht. De schriftelijke gegevens wijzen onmiskenbaar op één enkel middeleeuws diocees *Traiectum*, later Utrecht, dat zijn wortels heeft in de vestiging van de missionaris Willibrord in de Romeinse burcht op het eind van de zevende eeuw.

Wat houdt dit alles in voor de oorsprong van de verering van Sint-Maarten in Utrecht? Volgens Bonifatius zelf, in zijn boven aangehaalde brief aan de paus, had bisschop Willibrord in de burcht van *Traiectum* een kerk ter ere van Sint-Salvator gebouwd en een vernield kerkje, dat hij daar had aangetroffen, herbouwd en aan Sint-Maarten gewijd³⁹). Aangezien we er niet aan hoeven te twifelen dat met *Traiectum* Utrecht bedoeld is, betekent dit dat Sint-Maartensverering hier enkele eeuwen ouder is dan musicologe drs Mieke Breij ons in het voetspoor van wijlen Albert Delahaye wil doen geloven.

Ik wil tot slot ook nog de rol onderstrepen die bisschop Radboud in die verering van de heilige Martinus heeft gespeeld. Zijn *Libellus de miraculis sancti Martini* („Geschrift over de wonderen van Sint-Maarten“), zijn officie voor het feest van Sint-Maartens translatie en een gedicht gewijd aan de grote Tourse heilige behoren onmiskenbaar tot de Utrechtse traditie⁴⁰). Dat Breij dit cultuurogied eenvoudigerweg aan deze bisschopsstad ontzegt, vermindert de waarde van haar publikatie *Sint Maarten als schutspatroon van Utrecht* in sterke mate. Het is te hopen dat deze omis-sie nog eens op deskundige wijze zal worden her-steld.

Utrecht,
Abblasstraat 8 bis

Martin W. de Bruijn

Noten

1. M. Breij, *Sint Maarten als schutspatroon van Utrecht* (Utrecht 1988).
2. A. Delahaye, *Holle boomstammen. De hystorische mythen van Nederland, ontleend aan Frans Vlaanderen* (Tournehem-Utrecht 1980).
3. Men zie bijvoorbeeld C. A. Rutgers (uitg.), *De Utrechtse bisschop in de middeleeuwen* (Den Haag 1978). Daarin onder anderen J. W. C. van Campen, „De Noormannentijd. De bisschoppen Hunger, Odilbald en Radbod“, 62-75, en M. P. van Buijtenen, „Contra turrim Traiectensem“, 1-17, ald. 6-7. I. H. Gosses/R. R. Post, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis der Nederlanden* ('s-Gravenhage 1959) 42-49. Een uitgebreid literatuur-overzicht in de (*Nieuwe*) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. I (Bussum 1981) 446-447, waar L. Milis, „Kerstening en kerkelijke instellingen tot circa 1070“, 265-285, in hoofdzaak de Zuidnederlandse bisdommen behandelt.
4. *Holle boomstammen*, 260-261.
5. S. Muller Fz. en A. C. Bouman (uitg.), *Oorkondenboek van het sticht Utrecht tot 1301*, dl. I (Utrecht 1920-1925), nr. 101.
6. Rijksarchief in Utrecht, Archief van de bisschoppen, nr. 43 leerste cartularium van het *liber donationum* van de dom, eind 12de eeuw, fol. 22 nw.
7. A. C. F. Koch (uitg.), *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, dl. I ('s-Gravenhage 1970), nr. 27.
8. De teksten zijn beredeneerd uitgegeven door S. Muller Fz., *Het oudste cartularium van het sticht Utrecht* ('s-Gravenhage 1892) VII-XXXIV en 1-38; en door M. Gys-seling en A. C. F. Koch (uitg.), *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, dl. I (Brussel 1950) 302-340.
9. Muller, *Het oudste cartularium*, IX.
10. T.a.p., XXVIII.
11. In *Holle boomstammen* staat abusievelijk steeds „donatium“. Ik heb dat in de hier weergegeven citaten gecorri-geerd.
12. Delahaye, *Holle boomstammen*, 286.
13. Muller, *Oudste cartularium*, XI; Gys-seling, *Diplomata Belgica* I, 304-340. De dateringen, sinds Muller in enkele gevallen gewijzigd of nader gespecificeerd, zijn ont-leend aan laatstgenoemde uitgave.
14. Muller, *Oudste cartularium*, 50, nt. 4.
15. T.a.p., 7-11.
16. Muller, *Oudste cartularium*, IX-XII; zie ook Gys-seling, *Diplomata Belgica* I, 302-303.
17. Men zie Muller, *Het oudste cartularium*, Inleiding, met name de door hem opgestelde genealogie op blz. LXXXI.
18. Delahaye, *Holle boomstammen*, 260-261.
19. Zie over dit heiligenleven B. Ahlers, *Die ältere Fassung der Vita Radbodi* (diss. Tübingen; Bern-Frankfurt/M. 1976) 15-17.
20. Ik ontleen de tekst aan C. de Smedt e.a. (uitg.), „Vita sancti Radbodi Ultrajectensis episcopi“, *Analecta Bol-landiana*, dl. VI (1887), cap. 4, 5, 6, 10 en 12.
21. T.a.p., cap. 8 en 9.
22. Idem, cap. 7.
23. Delahaye, *Holle boomstammen*, 197.
24. Muller en Bouman, *Oorkondenboek Utrecht* I, nr. 87.
25. G. H. Pertz (uitg.), *Monumenta Germaniae Historica*, Le-ges, II (Hannover 1837) 24, noot b; Muller en Bouman, *Oorkondenboek Utrecht* I, nr. 110.
26. Muller en Bouman, *Oorkondenboek Utrecht* I, nr. 139. Voor de datering van het handschrift zie: G. H. Pertz (uitg.), *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptorum, IV (Hannover 1841) 336.
27. F. Kurze (uitg.), *Regonis abbatis Prumiensis chronicon cum continuatione Treverensi*, *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum (Hannover 1890), 146. Muller, *Het oudste cartularium*, VIII.
28. Muller en Bouman, *Oorkondenboek Utrecht*, nr. 94.
29. T.a.p., nr. 95.
30. Koch, *Oorkondenboek Holland*, nr. 27.
31. Koch, *Oorkondenboek Holland* I, nr. 32 (1944 juli 17).
32. Gys-seling en Koch, *Diplomata Belgica* I, nr. 193 (1950 april 20).
33. Alpertus van Metz, *De diversitate temporum*, uitg. H. van Rij (Amsterdam 1980), 18.
34. Gys-seling en Koch, *Diplomata Belgica* I, nr. 194 (1953 april 21).
35. Muller en Bouman, *Oorkonden Utrecht* I, nr. 42.
36. Een op 4 november 751 gedateerde oorkonde, waarin *Trectis* met Tongeren, Keulen, Worms en Spiers onder het aartsbisdom Mainz werd geplaatst, zou in werkelijkheid van omstreeks 780 dateren. Muller en Bouman, *Oorkondenboek Utrecht* I, nr. 41.
37. Muller en Bouman, *Oorkondenboek Utrecht* I, nr. 76.
38. Zie over dit bisdom H. van Werveke, *Het bisdom Ter-waan van den oorsprong tot het begin der veertiende eeuw* (Gent-Parijs 1924). Een recent overzicht van de indeling van de Franse bisdommen in de middeleeuwen is te vinden bij J. Dubois, „La carte des diocèses de France avant la Révolution“, *Annales. Economies, so-ciétés, civilisations* 20 (1965), 680-691.
39. Een Duitse vertaling van deze brief in Rutgers, *De Utrechtse bisschop*, 47-48, ontleend aan R. Rau (uitg.), *Briefe des Bonifatius, Willibalds Leben des Bonifatius* (Darmstadt 1968).
40. J. Romein, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de middeleeuwen. Bijdrage tot de beschavingsgeschiedenis* (Haarlem 1932) 22-26; H. Bruch, *Supplement bij de Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de middeleeuwen* (Haarlem 1956) 2-4. Van Campen, „De Noormannentijd“, 74.